

VEREJNÝ SPOR – NAJVÄČŠÍ PRÍNOS LIBERÁLNEJ POLITIKY

SAMUEL ABRAHÁM

Dossier o liberalizme sme s Egonom Gálom chystali už dlhší čas. Našou snahou je prezentovať historický prerod tejto významnej ideológie a preskúmať jej postavenie a perspektívu dnes. Sme radi, že významní myslitelia ako Richard Rorty, Béla Eged, Russell Jacoby, John Hall a Pavel Barša odpovedali na naše otázky. Ich reakcie ponúkajú spektrum pohľadov na súčasnú turbulentnú a neistú dobu.

Chceli sme reagovať aj na naše slovenské pomery, kde liberalizmus nemá tradíciu, väčšinou je voľne až povrchno interpretovaný či už obdivovateľmi alebo odporcami. A politické strany, ktoré sa nazývajú „liberálne“, sú väčšinou neideologické a často oportunistické zoskupenia, ktoré nevnímajú liberalizmus ako politický program na riešenie problémov spoločnosti, ale akýsi pohodlný stred medzi pravícou a ľavicou. Niet divu, že pojem „liberál“ často slúži konzervatívnym politikom a intelektuálom ako nadávka. Jeden z nich, Peter Zajac, v diskusii, ktorú uverejňujeme v tomto čísle o jeho knihe Krajina bez sna o slovenskom liberalizme vraví: „Želám slovenským liberálom, aby hľadali odpovede a nachádzali ich... Zatiaľ vidím iba zaseknutosť, vidím odpovede, ktoré sú často 'mimo'." Ak je to pravda, tak je to krutá pravda, nie však o liberalizme ako takom, ale o liberalizme na Slovensku. Považujeme preto za dôležité vyjasniť si, čo liberalizmus je a až potom diskutovať, v akom stave je liberalizmus na Slovensku. Rozhodli sme sa preto ponúknuť historickú a analytickú perspektívu liberalizmu bez toho, aby sme v tomto štádiu otvárali domácu diskusiu o liberalizme a liberáloch.

Liberalizmus je často mylne považovaný za hypertolerantnú, relativistickú ideológiu, ktorá je zodpovedná za všetky krízy a hriechy modernej doby. Avšak naša doba **je** determinovaná liberalizmom a liberálna

demokracia je štandard, ktorý je synonymom západnej demokracie. Veď dnes existuje množstvo politických pravidiel, ktoré v minulosti neboli akceptované, no len vďaka liberálom sa stali samozrejmosťou. Patrí k nim napríklad náboženská tolerancia, sloboda prejavu, obmedzenie politickej moci, slobodné voľby, deľba právomoci medzi výkonnou, zákonodarnou a súdnou zložkou, verejnosti dostupný rozpočet, aby sa prešlo korupcii. Skôr sa dá povedať, že liberalizmus koriguje krízy a hriechy našej doby a to, že v niektorých oblastiach a obdobiach mnohé tieto liberálne pravidlá nefungujú alebo platia len čiastočne, nie je chyba zakódovaná v teórii liberalizmu. Tie sú skôr dôsledkom nedokonalosti ľudskej podstaty, mocenských ambícií autokratov a vyznávačov ideológií, ktorí sú presvedčení, že cez rôzne formy „inžinierstva ľudských duší“ je možné dosiahnuť raj na zemi, návrat do zlatého veku či komunizmus alebo tisícročnú árijskú ríšu. Tieto rôzne utópie a ideály sú pre nich cieľom a ľudia a spoločnosti prostriedkami na ich naplnenie. Prostriedky, ktoré sú nerovnocenné, vzájomne v hierarchickom vzťahu a tí, ktorí sú podľa týchto ideológií menejcenní, menej uvedomelí, menej prispôsobiví, či fanatickí, platia rôzne veľkú a krutú daň. Tento stav sa liberalizmus snažil a snaží zmeniť – presvedčaním, logickou argumentáciou, ale aj materiálnou prevahou či silou. Počas komunistického režimu sme pocítovali predovšetkým absenciu základných pravidiel liberalizmu. Boli medzi prvými, ktoré sme po roku 1989 celkom prirodzene nastolili.

Liberalizmus, ktorý nemá pevný kódex zákazov a rozkazov, nepredpisuje kam chce spoločnosť doviest, vyžaduje aj určitý typ občanov, a teda aj politikov, ktorí svojím obzorom, správaním a charakterom naplňujú jeho podstatu. Keďže liberalizmus na rozdiel od iných ideológií nesľubuje hojnosť a šľas-

tie v budúcnosti, musí dokazovať svoj zmysel a poskytovať satisfakciu, hoci vždy len čiastočne, vždy tu a dnes. Donekonečna omieľaná kríza liberalizmu sa netýka len sekularizácie spoločnosti a atomizácie jednotlivca, ale aj univerzálnosti liberálnych hodnôt. Práve táto univerzálnosť liberalizmu sa dnes bohužiaľ zdá ako neudržateľná. Ak chce etos liberalizmu vôbec prežiť, musí ustúpiť krutej realite geograficky obmedzenej platnosti liberalizmu. Za mimoriadne významné a zároveň znepokojujúce považujem vyznanie Richarda Rortyho v našom interview, keď priznáva:

Môže sa stať, že nezmieriteľná nerovnosť medzi severom a juhom znemožní liberálom, aby zostali internacionalistami, možno sa budú musieť vzdať nádejí na prenesenie ideálov osvietenstva z Európy do sveta ako takého. Toto spôsobí liberálom veľké škody – aj keď nie nevyhnutne nenapraviteľné – pri nazeraní na seba samých a na ich morálke. Takže čo sa týka dlhodobých vyhládok liberalizmu nie som veľký optimista. Napriek tomu nemôžem ponúknuť žiadnu alternatívu. Môžem povedať len toľko, že liberalizmus je najlepšia myšlienka, akú Európa mala, a že z Európy a Severnej Ameriky vytvorila najlepšiu spoločnosť, aká kedy vznikla. Nemusí to však fungovať celosvetovo.

Jedna z definícií modernej doby by mohla znieť tak, že ide o súboj liberalizmu a iných ideológií o dominanciu určitých hodnôt a politického usporiadania. Liberalizmus nemá ideál v tom zmysle, že vývoj spoločnosti má viesť do dokonalého cieľa. Naopak liberáli tvrdia, že ideál nielenže nie je možný, ale dokonca nie je ani žiadúci. Ideál by totiž predurčoval smer vývoja, a to by bránilo naplneniu základného predpokladu liberalizmu: možnosti voľby. Ako píše John Gray: „Ľudské bytosti sa od iných žijúcich tvorov nelíšia tým, že majú rozum, že vymysleli nástroje a techniku, ale tým, že sú schopné voľby. Človek si vyberá a nenechá

iných vyberať zaňho. O čo viac možností ľudia majú, o to hodnotnejším sa stáva ich život.“ Okrem odmietnutia ideálu, nevyhnutnosti možnosti voľby, je ďalšou podmienkou liberalizmu tolerancia, a to aj k názorom, ktoré bytostne odmietate a zdajú sa vám chybné či zvrátené. Porozumieť a tolerovať však neznamená názory iných akceptovať. Skeptický rešpekt k názorom svojich oponentov je lepší, píše Gray, ako indiferentnosť alebo cynizmus. A ešte horšia je netolerantnosť alebo ortodoxnosť škrtiaca akúkoľvek diskusiu. Toto je základné krédo J. S. Milla. Za takýto a podobný typ vedomého umiernenia pokladajú mnohí kritici liberalizmus za bezcieľny, bez vlastnej náplne, bez obsahu, ba za bezbranný.

Aby liberalizmus zostal v princípe umiernený a benevolentný, musí sa usilovať o prostredie, kde by sa snahy tých, čo chcú dominovať a obmedzovať iných, obmedzili. Znie to paradoxne, ale z praxe vieme, že len týmto spôsobom možno zabezpečiť slobodu v kantovskom ponímaní, ktorú prevzal aj liberalizmus: vaša sloboda platí potiaľ, pokiaľ nezačne ohrozovať slobodu iných. Alebo povedané inak: Sila môže byť použitá proti jednotlivcovi len aby sa predišlo ublíženiu iným. A liberalizmus určite nie je bezbranný. Ako argumentuje Ernest Gellner, liberalizmus porazil svojich úhlavných nepriateľov, nacizmus a komunizmus, a to ich vlastnými zbraňami – nacizmus vojensky a komunizmus ekonomicky.

V západných demokraciách dnes takmer nikto nespochybňuje základné normy alebo hodnoty liberalizmu, ktoré v dobe, keď boli formulované a postupne presadzované, mali revolučný charakter a vehementne ich odmietali konzervatívci a rôzni antiliberáli. Analytik Stephen Holmes popisuje štyri takéto základné normy: *osobná bezpečnosť, nestrannosť, individuálna sloboda a demokracia*. Osobná bezpečnosť voči tým, ktorí majú v rukách donucovacie prostriedky a ktorí podliehajú zákonom. Na to nadväzuje nestrannosť, kde

pre všetkých platí jeden právny systém. Osobné slobody predstavujú široké spektrum, či ide o slobodu svedomia, právo vyznávať ideály, ktoré iný spoluobčan považuje za zlé, slobodu pohybu či slobodu nebyť monitorovaný a sledovaný štátom. Napokon demokracia – prvé a základné právo, podľa ktorého je každá spoločnosť hodnotená a posudzovaná. A dnešná forma demokracie existuje práve vďaka liberálom. Súčasťou demokracie je právo každého občana podieľať sa na správe vecí verejných či už cez voľby, vstupom do politiky alebo verejnou diskusiou v nezávislých médiách. Ako uzatvára Holmes: „To, že verejný a otvorený spor má v sebe pozitívnu silu, je možno najobjavnejší a najradikálnejší prínos liberálnej politiky.“ Predstavte si explozívnu silu týchto noriem v období, keď „modrá krv“, „božia vôľa“ a meč rozhodovali o legitimitate, kto vládne, na koho platia aké zákony a kto je poddaný či otrok. Z tohto pohľadu moderní konzervatívci majú ďaleko od svojich predchodcov z 18. a 19. storočia. Ich pozícia nie je príliš vzdialená tej, ktorú zastávali liberáli v 19. storočí. To sa dá ľahko vyčítať z Deweyho analýzy o rozdieloch medzi ranými a neskorými liberálmi.

Poviete si, načo sú nám tieto uhladené teórie, pravidlá a normy, keď nielen u nás, ale aj v iných západných krajinách je korupcia všadeprítomná a mnohí politici sú cynickí a sebeckí. Pre väčšinu z nich je politika v podstate o moci a ekonomických záujmoch a veci vnímajú v perspektíve volebného obdobia a v rádiuse osobného prosperu. Plus ľudia, čo konajú protizákonne a majú dosť peňazí, si často dokážu vykúpiť slobodu. Liberalizmus stráca zmysel, ak nemá oporu v etike a individuálnej zodpovednosti, potrebných na fungovanie spravodlivého politického systému.

Liberalizmus apriórne počíta s občanmi, ktorí sú nezávislí a cítia sa zodpovední za svoj osud. Najväčším nebezpečenstvom liberalizmu nie sú vonkajší nepriatelia, ale

paradoxne apatickosť vlastných občanov. Každú spoločnosť môže totiž v určitých momentoch tvoriť väčšina, ktorá nepotrebuje a často nechce vziať svoj osud do vlastných rúk. Naopak, vo vhodných podmienkach sú ľudia ovplyvnitelní sirénami etnického, náboženského či iného fanatizmu alebo jednoducho nenávisťou voči tým, čo sa od nich nejakým odlišujú. Napokon sú takí, čo sú v spoločnosti, ktorej na prvý pohľad nič nehrozí, jednoducho ľahostajní voči čomukoľvek, čo sa týka politiky. Podmienky a slobody jednotlivca sú pre liberálov základným meradlom, podľa ktorého sa hodnotí, či je politický režim dobrý alebo zlý. Avšak rovnako dôležité je to, že väčšina obyvateľstva dodržiava a chráni písané i nepísané pravidlá liberálnej demokracie.

Antickí filozofi a humanisti ako Spinoza, Diderot, Erasmus, Locke či Montesquieu zdôrazňovali štyri vlastnosti alebo maximá, ktoré musia byť nevyhnutnou výbavou jednotlivcov, schopných tvoriť „dobrý“ politický režim v aristotelovskom zmysle: *intelekt, vzdelanie, sebazpoznanie a zodpovednosť*. „Aká iná nádej existuje pre ľudí, a aká iná kedy bola“ ako tieto vlastnosti, pýta sa John Gray. Nehľadajme chybu v liberalizme, ak spoločnosť tvoria ľudia, ktorým je osud spoločnosti ľahostajný a ktorí sú nevzdelaní. Ak sú však uvedené vlastnosti prítomné, liberalizmus je najlepšou sústavou noriem a pravidiel, aby sa zachovala všeobecná sloboda a spravodlivosť. V takej spoločnosti môžu ľudia s rozličnými názormi koexistovať v prosperite a mieri.

Zakladateľ slovenského konzervativizmu po roku 1989, Ján Čarnogurský, ktorého si vážim nielen ako politika, niekedy v roku 1990 napísal: „Porazili sme komunizmus, porazíme aj liberalizmus“. Rozmýšľal som, čo vedie k takému výroku človeka, ktorý by určite nechcel odstrániť demokraciu, nechcel by nastoliť nekonštitučnú monarchiu, cirkevný štát či nejakú diktatúru – tá komunistická ho tesne pred svojím pádom

uväznila. Alternatívnu víziu neponúkol, preto predpokladám, že jeho averzia či nenávisť voči liberalizmu je podvedomá, skôr z neznalosti ako súčasť premyslenej stratégie. Je celkom možné, že to povedal ako *bonmot* – tie si neodpustí – teda myslel to len tak, polovážne. Faktom zostáva, že jeho mladí ideologickí nasledovníci a obdivovatelia to ako *bonmot* neberú a liberalizmus vnímajú ako čosi, čo stojí za to „poraziť“.

Pre mnohých dostala povaha liberálnej demokracie po teroristickom útoku 11. septembra 2001 nový zmysel – osobná bezpečnosť nadobudla väčšiu váhu ako rôzne druhy slobody. Aj keď politici musia spraviť všetko preto, aby sa nezopakovala podobná či horšia katastrofa ako tá v New Yorku, snaha o bezpečnosť nesmie nakoniec zničiť to, čo chceta obháňovať – demokraciu, slobodu, spravodlivosť a spôsob života v liberálnej demokracii. Ubrániť

základné atribúty a normy liberalizmu bude pre západné liberálne demokracie asi najväčšou výzvou 21. storočia.

Veríme, že toto číslo **K&K** pomôže tým, čo liberalizmus vnímajú ako racionálny návod na zabezpečenie politického režimu, ktorý je súdržný, prosperujúci a zároveň rešpektuje najrozmanitejšie potreby jednotlivcov. Ako systém, ktorý dokáže riešiť dilemy modernej doby, kde sú záujmy a snahy jednotlivca a spoločnosti často vo vzájomnom napätí. Možno pomôže oddémonizovať liberalizmus pre tých, ktorí sú presvedčení, že za všetko, čo je „zhnité v štáte dánskom“ môže liberalizmus. A nakoniec aby tí, ktorí sa nazývajú liberáli, ponúkali odpovede, ktoré nie sú „mimo“, teda zhlukom abstraktných univerzálnych fráz, či zastieraním osobného prospechu, ale slúžia na analýzu a riešenie problémov našej spoločnosti.

